

Datum

2008-11-28

Diarienummer

2008/202

Omvärldsanalys

Trender, konsekvenser och utmaningar för handikappolitiken

Handisam, Myndigheten för handikappolitisk samordning, 2008

Titel: Omvärldsanalys – Trender, konsekvenser och utmaningar för handikappolitiken

Handisam Serie A 2008:5 (diarienummer 2008/202)

Författare: Anna Dahlberg, Emelie Pettersson, Anna-Klara Mehlich och Wide Narrow Intelligence

Rapporten finns att ladda ner från Handisams webbplats www.handisam.se. Alternativa format kan beställas från Handisam.

Postadress: Handisam, Arenavägen 63, 121 77 Johanneshov

E-post: info@handisam.se

Fax: 08-600 84 99

Telefon: 08-600 84 00

Förord

Under år 2008 har Handisam inlett ett arbete med en mer strukturerad och systematisk omvärldsbevakning. Rapporten som presenteras är en första analys i ett löpande arbete. Arbetet framöver innebär att omvärldsanalysen utvecklas.

Analysen identifierar tio trender. Utifrån trenderna har Handisam analyserat konsekvenser och utmaningar för handikappolitiken. De mest centrala utmaningarna lyfts fram som prioriterade. Analysen ger en samlad bild av trender och utmaningar. Den ger också möjlighet till överblick och att se samband. Trenderna har inbördes relationer och flera trender kan leda till en gemensam utmaning.

Omvärldsanalysen har arbetats fram av Handisam i samarbete med experter på omvärldsanalys. Arbetet har skapat en gemensam syn på metoder för omvärldsbevakning. Analysen som arbetats fram utgör nu en grund för hur myndigheten ser på den omgivning där handikappolitiken genomförs. En gemensam syn underlättar verksamhetsplanering för myndigheten och uppföljning av politikområdet. Omvärldsanalysen kan också bidra till en diskussion i samhället om politikens utmaningar och mål.

Carl Älfvåg

Innehåll

1. Sammanfattning	5
2. Inledning och bakgrund	6
2.1 Syfte	6
2.2 Frågeställning	6
2.3 Tidsperspektiv	6
2.4 Metod och avgränsningar	6
3. Trendbeskrivningar	8
3.1 Fortsatt IT-utveckling	9
3.2 Ökade juridiska krav på tillgänglighet	10
3.3 Mer fokus på frågor om mänskliga rättigheter	11
3.4 Fortsatt utanförskap i arbetslivet för personer med funktionsnedsättning	13
3.5 Ökade samhällskrav på eget ansvar för sin livssituation	14
3.6 Fler internationella krav	15
3.7 Fortsatta skillnader inom skolan	17
3.8 Ökad andel äldre i den svenska befolkningen	18
3.9 Ökad privatisering av offentliga verksamheter	19
3.10 Fortsatta skillnader i levnadsvillkor mellan personer med funktionsnedsättning och övriga befolkningen	20
4. Utmaningar för handikappolitiken	23
4.1 Utmaningar av fortsatt IT-utveckling	23
4.2 Utmaningar av ökade juridiska krav på tillgänglighet	23
4.3 Utmaningar av ökat fokus på frågor kring mänskliga rättigheter	23
4.4 Utmaningar av fortsatt utanförskap i arbetslivet för personer med funktionsnedsättning	24
4.5 Utmaningar av ökade samhällskrav på eget ansvar för sin livssituation ..	24
4.6 Utmaningar av fler internationella krav	24
4.7 Utmaningar utifrån fortsatta skillnader inom skolan	25
4.8 Utmaningar av ökad andel äldre i befolkningen	25
4.9 Utmaningar av ökad privatisering av offentliga verksamheter	25
4.10 Utmaningar av fortsatta skillnader i levnadsförhållanden mellan personer med funktionsnedsättning och övrig befolkning	25
5. Prioriterade utmaningar	27
6. Källor	29

1. Sammanfattning

Det här är den första versionen av Handisams omvärldsanalys. Med analysen vill vi ge en samlad bild av viktiga samhällstrender. Syftet är att rapporten ska vara ett underlag för samordningen av handikappolitiken.

Frågeställningen är vilka trender som påverkar utvecklingen de kommande fem åren. Handisam har lyft fram tio samhällstrender och analyserat konsekvenser för respektive trend. Dessa leder till utmaningar och bland dem har Handisam tagit ut de mest prioriterade. Utmaningarna finns inom områdena ojämlikhet, arbetsmarknad och utbildning, äldrefrågor och ny teknik.

Det blir viktigt att utnyttja teknikens möjligheter för delaktighet och självständighet. En annan utmaning är att i samband med att äldrefrågor diskuteras poängtera vikten av att skapa tillgängliga miljöer, produkter och tjänster för alla. Att öka kunskapen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning är en annan uppgift som handikappolitiken behöver hantera de närmaste åren.

Inom områdena arbetsmarknad och utbildning finns det flera utmaningar som rör hur arbetet med tillgängliga arbetsplatser och skolor ska kunna påskyndas. Analysen visar på vikten av att skolan förbereder elever med funktionsnedsättning för arbetsmarknaden och att arbetsgivare anställer personer med funktionsnedsättning i högre utsträckning än idag.

2. Inledning och bakgrund

2.1 Syfte

Syftet med omvärldsanalysen är att få ett samlat underlag för arbetet med den svenska handikappolitiken de närmaste två till fem åren.

2.2 Frågeställning

Frågeställningen i arbetet med omvärldsanalysen är:

Vilka är de viktigaste omvärldstrenderna som påverkar den svenska handikappolitiska utvecklingen?

Vad påverkar genomförandet av den svenska handikappolitiken de närmaste två till fem åren?

Med utgångspunkt i de omvärldstrender som valts utifrån frågeställningen har vi sedan analyserat trendernas konsekvenser för den handikappolitiska utvecklingen.

2.3 Tidsperspektiv

Tidsperspektiv för omvärldsanalysen är två till fem år, alltså fram till år 2013.

Anledningen till att vi valt ett förhållandevis kort tidsperspektiv är att vi vill veta vilka utmaningar som finns redan på kort sikt.

Omvärldsanalysen utgör en grund som sedan kan utvecklas till att omfatta ett längre tidsperspektiv.

2.4 Metod och avgränsningar

Vi har använt omvärldsanalysens metoder och analysverktyg.

Arbetet har genomförts i flera steg. Dessa är

- intuitiv trendspaning
- faktagranskning av trenderna genom informationsinsamling
- strukturerande trendbeskrivningar
- prioritering av de mest betydelsefulla trenderna
- konsekvensanalyser av trenderna.

Utifrån de prioriterade omvärldstrenderna har vi analyserat

- konsekvenser av omvärldstrenderna för handikappolitiken och i vissa fall för personer med funktionsnedsättning
- utmaningar för handikappolitiken

Geografisk avgränsning för omvärldsanalysen är Sverige.

Eventuella trender kan finnas utanför Sverige, men vi avgränsar oss till de konsekvenser som trenderna får för den svenska handikappolitiken.

3. Trendbeskrivningar

I detta avsnitt beskriver vi de viktigaste omvärldstrenderna som påverkar den handikappolitiska utvecklingen på två till fem års sikt. Vi gör också en bedömning av respektive trends konsekvenser för handikappolitiken och för personer med funktionsnedsättning.

En trend

- är en långsiktig förändring
- syns nu och en tid tillbaka
- går att belägga med fakta.

Trenderna presenteras utan rangordning.

Tio viktiga omvärldstrender	
1	Fortsatt IT-utveckling
2	Ökade juridiska krav på tillgänglighet
3	Mer fokus på frågor kring mänskliga rättigheter
4	Fortsatt utanförskap i arbetslivet för personer med funktionsnedsättning
5	Ökade samhällskrav på eget ansvar för sin livssituation
6	Fler internationella krav
7	Fortsatta skillnader inom skolan
8	Ökad andel äldre i befolkningen
9	Ökad privatisering av offentliga verksamheter
10	Fortsatta skillnader i levnadsförhållanden mellan personer med funktionsnedsättning och övriga befolkningen

3.1 Fortsatt IT-utveckling

Beskrivning

IT integreras allt mer i vår vardag och tekniken har blivit en självklarhet för de flesta människor i Sverige. Allt fler har tillgång till Internet, den generella kunskapen har ökat och nya IT-baserade tjänster växer fram.

Exempel

Andelen regelbundna Internetanvändare har ökat från 69 procent år 2003 till 84 procent år 2008.¹ Internetanvändningen har tredubblats de senaste sju åren och har krupit allt lägre ner i åldrarna.² Män använder Internet i högre grad än kvinnor, men skillnaden minskar. Män och kvinnor handlar olika typer av varor via Internet.³

Utbudet av automatiserade tjänster blir allt fler. Internetbanker, talsvar, myndigheters utveckling mot e-förvaltningar, buss- och parkeringsbiljetter som man köper via mobilen är några exempel på IT-baserade tjänster.⁴

Drivkrafter och aktörer

Teknikutvecklingen, bredbandsutbyggnaden samt ökade krav på kostnadsbesparingar och effektivitet är viktiga drivkrafter.

Säker/osäker

Trenden är säker. IT-utvecklingen har egentligen inga mottrender.

Konsekvenser

Ungefär två miljoner svenskar använder sig inte av Internet alls. Det är färre kvinnor som använder nätet och många personer med funktionsnedsättning saknar tillgång till Internet.⁵

Det finns en risk att den nya tekniken inte görs tillgänglig. Det skulle innebära att många personer med funktionsnedsättning inte kan ta del av samhällets information, service och tjänster. Samtidigt ökar tekniken möjligheterna att leva ett självständigt liv eftersom den gör det möjligt att utföra många tjänster på nya sätt. Däremot finns det en risk att vissa tjänster exempelvis bokning av allergenfri plats eller ledsagning inte byggs in i nya tekniska system.

Teknikutvecklingen ökar möjligheterna för delaktighet. Exempelvis i arbetslivet ger automatiseringen nya och ökade möjligheter för

---

¹ SCB pressmeddelande 2008-10-17, IT bland individer

² SCB, Privatpersoners användning av datorer och Internet 2007

³ SCB pressmeddelande 2008-10-17, IT bland individer

⁴ World Internet Institute, Svenskarna och Internet 2007 publicerad 071105

⁵ World Internet Institute, Svenskarna och Internet 2007 publicerad 071105

personer med funktionsnedsättning att med teknikens hjälp utföra arbeten som tidigare inte varit möjligt.⁶ Samtidigt leder teknikens utveckling till att allt fler arbetsmoment automatiseras. De arbetsuppgifter som finns kvar kräver i högre grad utbildning.

3.2 Ökade juridiska krav på tillgänglighet

Beskrivning

Kraven på tillgänglighet ökar. I allt större utsträckning finns tillgänglighet med i regler och lagar.

Exempel

År 2001 tillkom en paragraf i Plan- och bygglagen om åtgärdandet av enkelt avhjälpna hinder. Boverket har reviderat sina byggregler med förtydliganden kring tillgänglighet, säkerhet och hälsa 2008.⁷

Det pågår en utredning om hur underlåtenhet att vidta åtgärder mot bristande tillgänglighet kan ses som diskriminering.⁸ EU-kommissionen presenterade sommaren 2008 ett förslag på EG direktiv om antidiskriminering. Direktivet handlar om genomförandet av principen om likabehandling av personer oavsett religion eller övertygelse, funktionshinder, ålder och sexuell läggning och föreslås gälla utanför arbetslivet.⁹

Det finns även internationella lagar och regler som bidrar till ökade juridiska krav på tillgänglighet. EU-kommissionen arbetar exempelvis med att ta fram ett nytt mandat kopplat till tillgänglighet i offentliga byggnader.¹⁰

Inom transportområdet har ett antal EG-direktiv trätt i kraft under de senaste åren. Exempelvis ett direktiv som ökar tillgängligheten inom flygtrafiken¹¹ och ett som ställer krav på stationsbyggnader och plattformar för tågtrafik¹². Även när det gäller tågvagnars

---

⁶ Intervju med Lars Asplund 2008-05-12 Intelligentia blindkäppar och så kallade "exo-skelett" är exempel på teknik som redan finns som kan hjälpa funktionshindrade

⁷ Boverket, www.boverket.se/templates/Page.aspx?id=3349&epslanguage=SV

⁸ Integration och jämställdhetsdepartementet pressmeddelande 2008-06-18 Bristande tillgänglighet som en form av diskriminering utreds

⁹ Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (HomO), www.homo.se/o.o.i.s/4042

¹⁰ EU-kommissionen, Mandat 420

http://ec.europa.eu/enterprise/standards_policy/action_plan/doc/mandate_m420en.pdf

¹¹ EU-kommissionen, Direktiv 2006/1107/EG om rättigheter i samband med flygresor för personer med funktionsnedsättning. Rättsligt meddelande, www.europa.eu/scadplus

¹² EU-kommissionen, Direktiv 2007/1371/EG Rättigheter och skyldigheter för tågresenärer http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sv/oj/2007/l_315/l_31520071203sv00140041.pdf

tillgänglighet finns det nu europeiska regler.¹³ Det pågår ett arbete med att ta fram liknande direktiv för busstrafiken och sjötrafiken.

Drivkrafter

Ett ökat politiskt erkännande av rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Starka intresseorganisationer som kräver jämlikhet.

Säker/osäker

Trenden är säker. Mer osäkert är i vilken mån lagar och direktiv efterlevs och övervakas.

Konsekvenser

Om de juridiska kraven efterlevs skapas ett ökat behov av kunskap om tillgänglighet samt att fler aktörer i samhället arbetar med tillgänglighet. Om kraven inte efterlevs och följs upp sker ingen förbättring av tillgängligheten.

3.3 Mer fokus på frågor om mänskliga rättigheter

Beskrivning

Frågor om mänskliga rättigheter (MR) har blivit allt vanligare på den politiska agendan. Även på den offentliga arenan har fokus på MR-frågor ökat.

Exempel

År 2001 fattades beslut om den första handlingsplanen för mänskliga rättigheter i Sverige. Den gällde för perioden 2002-2004.¹⁴

I samband med den andra nationella handlingsplanen, som sträcker sig mellan åren 2006-2009, inrättade regeringen en ny myndighet, Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige.¹⁵ Delegationens främsta uppgift är att stödja kommuner, landsting och statliga myndigheter i deras arbete med mänskliga rättigheter. Delegationen ska också sprida information och kunskap om de mänskliga rättigheterna bland allmänheten och stimulera det offentliga samtalet om de mänskliga rättigheterna. Det är första gången som den här typen av myndighet har inrättats.¹⁶ Flera myndigheter, exempelvis

---

¹³ Järnvägsstyrelsen TSD Tillgänglighet för funktionshindrade, www.jarnvagsstyrelsen.se/dokument/TSD/Svenska/TSD-Hoghastighet-och-Konventionell-Handikapp-lagtext-samt-teknisktext-2007-12-21.pdf

¹⁴ Integration och jämställdhetsdepartementet, En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna Skr. 2001/02:83

¹⁵ Justitiedepartementet, En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna 2006-2009, Skr. 2005/06:95

¹⁶ Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige, www.mrdelegationen.se

Handikappombudsmannen och Försäkringskassan, har fått inskrivet i sina regleringsbrev att de ska arbeta med att få in aspekter av Barnkonventionen i sin verksamhet. Länsstyrelserna arbetar med att lyfta fram mänskliga rättigheter i myndighetsutövningen och tar fram antidiskrimineringsstrategier och utbildar handläggare i mänskliga rättigheter.¹⁷ Sveriges riksdag röstade för att ratificera konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning i november 2008.¹⁸

I januari 2009 bildas den nya Diskrimineringsombudsmannen samtidigt som en ny diskrimineringslag börjar gälla. Syftet är att samla alla diskrimineringsgrunder och alla diskrimineringsombudsmän i en myndighet. Den nya lagen innebär också att diskriminering kan förekomma inom fler samhällsområden.¹⁹

Drivkrafter

En drivkraft till utvecklingen är världskonferensen för mänskliga rättigheter i Wien 1993 då staterna uppmanades att upprätta en nationell handlingsplan för främjandet och skyddandet av mänskliga rättigheter.

Säker/osäker

Trenden är säker på kort sikt. Mottrender är att många tvärpolitiska frågor eventuellt konkurrerar med varandra och att mänskliga rättigheter kan få en undanskymd plats jämfört med exempelvis miljö.

Konsekvenser

Det ökade intresset för MR-frågor sammanfaller med att Sverige ratificerar konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och att nya Diskrimineringsombudsmannen bildas. Det kan bidra till att MR-arbetet allt mer inkluderar personer med funktionsnedsättning och tillgänglighet. Om det blir så kan konventionen få ett brett erkännande och rättigheterna för personer med funktionsnedsättning lyftas fram i den allmänna deklARATIONEN. En annan utveckling kan vara att konventionen inkluderas i MR-arbetet men att den fortfarande ses som en särfråga jämfört med de andra konventionerna.

En risk kan vara att funktionshinderperspektivet ses som en särfråga bland diskrimineringsgrunderna och glöms bort i det ökade arbetet med mänskliga rättigheter. Det betyder att det kan bli svårare för handikappolitiken att driva igenom prioriterade frågor och att MR-perspektivet inte blir användbart i handikappolitiken.

---

¹⁷ Länsstyrelsernas antidiskrimineringsstrategi Dnr:851-16718-05

¹⁸ Riksdagen Beslut i korthet 2008 -11-13 Mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning

¹⁹ Handikappombudsmannen, www.ho.se/Tpl/NewsPage_____1118.aspx

3.4 Fortsatt utanförskap i arbetslivet för personer med funktionsnedsättning

Beskrivning

Det finns ett fortsatt utanförskap i arbetslivet för en del personer med funktionsnedsättning. Det är en lägre andel av personer med funktionsnedsättning som finns i arbetskraften jämfört med övrig befolkning.

Exempel

Deltagandet på arbetsmarknaden är lägre (65 procent) för personer med funktionsnedsättning jämfört med övriga befolkningen (80 procent).²⁰

Mellan år 2002 och 2006 ökade andelen arbetslösa med funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga från 5,8 procent till 8,7 procent. För personer med funktionsnedsättning utan nedsatt arbetsförmåga har arbetslösheten varit konstant under samma period, runt 3,5 procent, vilket är lägre än för övrig befolkning.²¹

Riksrevisionen bedömer att regeringens och Arbetsförmedlingens vidtagna arbetsmarknadspolitiska åtgärder riktade mot personer med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga inte har förbättrat gruppens ställning på arbetsmarknaden under 2000 talet.²²

Antalet personer med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga som är inskrivna, och långtidsinskrivna, på Arbetsförmedlingen har ökat under 2000 talet.²³ Andelen som fått arbete har ökat något under 2000-talet. Det finns könsskillnader i statistiken.²⁴

Det har skett en ökning av personer som får beslut om daglig verksamhet enligt LSS. År 1999 fick 19750 personer beslut om daglig verksamhet. 2007 var motsvarande siffra 21600 personer. När det gäller unga personer var ökningen 163 procent²⁵. Övergångarna från daglig verksamhet till arbete på den ordinarie arbetsmarknaden är nästan obefintlig.²⁶

---

²⁰ Arbetsmarknadsstyrelsen och SCB Funktionshinderades situation på arbetsmarknaden – 4:e kvartalet 2006 nr 2007:2

²¹ Arbetsmarknadsstyrelsen och SCB Funktionshinderades situation på arbetsmarknaden – 4:e kvartalet 2006 nr 2007:2

²² Riksrevisionen, Utanförskap på arbetsmarknaden Funktionshindrade med nedsatt arbetsförmåga RiR 2007:24

²³ Riksrevisionen Utanförskap på arbetsmarknaden Funktionshindrade med nedsatt arbetsförmåga RiR 2007:24

²⁴ Arbetsförmedlingens statistik, indikatorer på handikappolitisk utveckling, Handisam webbplats, www.handisam.se/Tpl/StatisticTransitPage_____1415.aspx

²⁵ Socialstyrelsen, Insatser och stöd till personer med funktionsnedsättning, Lägesrapport 2007, 2008-131-4

²⁶ Socialstyrelsen, Daglig verksamhet enligt LSS – en kartläggning art Nr 2008-131-22

Drivkrafter

Ökad konkurrens på arbetsmarknaden och krav på att arbetskraften ska vara mycket produktiv^{27 28}. Attityder hos arbetsgivare att en anställning av en person med funktionsnedsättning innebär en risk.²⁹

Säker/osäker

Trenden är säker.

Konsekvenser

Ökad marginalisering och sämre hälsa för personer med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga. Det leder till ökade kostnader för samhället.

Få personer med funktionsnedsättning på arbetsmarknaden leder till minskat behov av tillgänglighet på arbetsplatserna. Det kan leda till generellt sämre arbetsmiljö. Bilden av att gruppen inte tillhör arbetskraften förstärks. Samhällets syn påverkar alla och det finns risk för att personer med funktionsnedsättning inte kräver sina rättigheter.

3.5 Ökade samhällskrav på eget ansvar för sin livssituation

Beskrivning

Det ställs allt större krav från samhället och staten om individuellt ansvarstagande.

Exempel

Lagen om valfrihetssystem (LOV) gör att individen själv kan välja utförare av stöd, vård- och omsorgstjänster.³⁰ I oktober 2008 föreslog regeringen i lagrådsremissen "Vårdval i Sverige" att alla landsting ska införa vårdvalssystem.³¹

Öppna jämförelser har skapats inom en rad områden.³² Ett av syftena är att medborgarna ges möjlighet att jämföra olika verksamheter.

---

²⁷ TCO, Jakten på superarbetskraften nr 16 2005

²⁸ Intervju med Bodil Umegård, utredare vid välfärdsenheten, Kommunal

²⁹ Intervjuer med Stefan Carlén, chefsekonom Handelsanställdas förbund, Håkan Eriksson, utredare, Näringspolitiska avdelningen, Almega och Stefan Fölster, chefsekonom, Svenskt Näringsliv

³⁰ Socialdepartementet och Frittvalutredningen, LOV att välja - Lag Om Valfrihetssystem SOU 2008:15

³¹ Socialdepartementet pressmeddelande 2008-10-24 Regeringen föreslår vårdval i hela landet

³² Sveriges kommuner och landsting (SKL) Öppna jämförelser av offentlig verksamhet, www.skl.se/artikel.asp?C=6089&A=46674

Pensionssystemet har individualiserats och individen förväntas att själv kunna välja vem som bäst förvaltar de egna pensionspengarna.³³ Socialförsäkringssystemen har förändrats och ställer större krav på individen. A-kasssystemet har byggts om för att driva på arbetslinjen.³⁴ Även en rad andra valmöjligheter i vardagen har tillkommit under de senaste åren som en effekt av avregleringar av marknaden för olika tjänster, till exempel kan man idag välja telebolag och elleverantör.^{35 36}

Drivkrafter

En drivkraft till denna utveckling är en ökad politisk vilja att avreglera marknaden, konkurrensutsätta verksamhet och skapa ökad valfrihet för konsumenter och medborgare. Trenden drivs även av en politisk strömning där medborgarens rätt att välja och ställa krav på det offentliga användning av resurser betonas.

Säker/osäker

Trenden är säker.

Konsekvenser

En positiv konsekvens är ökade möjligheter att påverka det egna livet, till exempel genom att välja mer fritt inom Lagen om stöd och service för vissa personer med funktionsnedsättning, LSS, så att lösningen passar individens behov.

En risk är att valmöjligheterna blir färre om personer med funktionsnedsättning inte har reella möjligheter att göra sina val på samma villkor som övriga medborgare.

Eftersom en del personer med funktionsnedsättning behöver stöd i att komma in på arbetsmarknaden kan ett ökat individuellt ansvar försvåra möjligheterna att få en anställning.

3.6 Fler internationella krav

Beskrivning

Sverige styrs alltmer av EU-direktiv och andra internationella standarder och överenskommelser som svenska myndigheter och andra organisationer måste följa.

---

³³ Premiepensionsmyndighetens webbplats

³⁴ Riksdagen, En reformerad sjukprocess för ökad återgång i arbete, proposition 2007/08:136

³⁵ Telepriskollen, www.telepriskollen.se/Startsida.aspx

³⁶ Svenska kraftnät, www.svk.se/Marknadsstod/EI/Forfattningar

Exempel

Sverige har undertecknat FN-konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.³⁷ Sveriges riksdag röstade för att ratificera konventionen i november 2008.³⁸

EU:s ministerråd antog år 2000 ett direktiv om likabehandling i arbetslivet, direktivet omfattar även personer med funktionsnedsättning.³⁹

Ett EG-direktiv från 2005 ställer krav på att alla förpackningar av mediciner ska vara märkta med punktskrift. Apoteken är också skyldiga att ge information om läkemedel utskrivna i punktskrift.⁴⁰

Inom transport har en rad EG-direktiv om tillgänglighet tagits fram. Inom luftfart finns ett nytt EG-direktiv om assistans vid flygresor⁴¹ och ett om rättigheter och skyldigheter för tågresenärer.⁴²

Inom byggområdet arbetar EU-kommissionen med ett nytt mandat kopplat till tillgänglighet i offentliga byggnader.⁴³

När det gäller standarder är Sverige medlem i The European Committee for Standardization (CEN) vilket innebär att de EN-standarder som tas fram blir nationella standarder i Sverige också.⁴⁴

När det gäller webbplatsers utformning finns internationella riktlinjer⁴⁵.

Drivkrafter

Ökat internationellt samarbete. Ökat behov av och krav på internationella överenskommelser och standarder. Den fria rörligheten inom EU.

---

³⁷ Socialdepartementet, FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, DS 2008:23 och pressmeddelande 2008-04-01 Sverige kan tillträda FN-konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning

³⁸ Riksdagen Beslut i korthet 2008 -11-13 Mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning

³⁹ EU-kommissionen, Direktiv 2000/78/EG av den 27 november 2000 om inrättande av en allmän ram för likabehandling, Rättsligt meddelande, www.europa.eu/scadplus

⁴⁰ Läkemedelsverket, www.lakemedelsverket.se/upload/F%C3%B6retag/Humanl%C3%A4kemedel/Blindskrift-Artikel-56a-direktiv-200183EG.pdf

⁴¹ EU-kommissionen, Direktiv 2006/1107/EG om rättigheter i samband med flygresor för personer med funktionsnedsättning. Rättsligt meddelande, www.europa.eu/scadplus

⁴² EU-kommissionen, Direktiv 2007/1371/EG Rättigheter och skyldigheter för tågresenärer http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sv/oj/2007/l_315/l_31520071203sv00140041.pdf

⁴³ EU-kommissionen, Mandat 420 http://ec.europa.eu/enterprise/standards_policy/action_plan/doc/mandate_m420en.pdf

⁴⁴ European Committee for Standardization, www.cen.eu/cenorm/aboutus/index.asp

⁴⁵ W3C:s (World Wide Web Consortium) webbplats

Säker/osäker

Trenden är säker. Konsekvenserna är däremot mer osäkra beroende på hur kraven integrerats i lagstiftningen och hur de efterlevs.

Konsekvenser

Fler internationella krav kan leda till ökade krav på tillgänglighet. Det finns samtidigt en risk att fler internationella krav skapas men att krav på tillgänglighet glöms bort. Om det finns internationella krav som är kopplade till tillgänglighet ökar trycket på svenska myndigheter och organisationer.

Om krav på tillgänglighet förbises i EU-direktiv och andra internationella överenskommelser är risken stor att tillgänglighetsfrågor prioriteras bort även i Sverige.

3.7 Fortsatta skillnader inom skolan

Beskrivning

Det finns fortsatta skillnader inom skolväsendet. Skillnaderna i elevernas medelbetyg mellan olika skolor är idag mycket stora. Det finns skillnader i utbildningsnivå beroende på vilket land man är född i och elever med särskilda behov går i ökad utsträckning i särskolor.⁴⁶

Exempel

I förskolan har andelen barn i behov av särskilt stöd ökat kraftigt och resurserna bedöms som otillräckliga. Det är svårt att få extra personalresurser för barn i behov av stöd. Ofta krävs en medicinsk eller psykologisk diagnos, vilket kan ta lång tid att få.⁴⁷

Inte heller i grundskolan får elever med behov av särskilt stöd alltid det stöd de behöver.⁴⁸ Mellan 1996 och 2006 har elever segregrats ut från sin hemskola till särskilda undervisningsgrupper, gemensamma för flera skolor eller kommuner.⁴⁹

Den elevökning i obligatoriska särskolan som pågått sedan 1990-talets mitt har mattats av de senaste åren. Under läsåret 07/08 minskade eleverna något i antal jämfört med föregående läsår. Andelen av alla elever i den obligatoriska skolan som var mottagna i särskolan var dock ungefär samma som året innan.

---

⁴⁶ SCB, På tal om utbildning 2008

⁴⁷ Skolverket, Tio år efter förskolereformen 08:1053

⁴⁸ Skolverket Lägesbedömning 2008 Dnr 2008:806

⁴⁹ Specialpedagogiska institutet Mot en inkluderande skola? Skolledares syn på specialpedagogiska insatser En jämförande studie 1996 och 2006 Best nr 52

Andelen elever i grundskoleåldern som var mottagna i särskolan läsåret 2007/08 varierade mellan 0 och drygt 4 procent i kommunerna.⁵⁰

Utbildningsnivån bland personer med funktionsnedsättning är lägre än i befolkningen i genomsnitt. Andelen personer med funktionsnedsättning med eftergymnasial utbildning har ökat. År 1996 hade 14 procent eftergymnasial utbildning, 2006 var motsvarande siffra 24 procent.⁵¹

När Utbildningsradions program Barnministeriet Skolfront ringde runt till 80 friskolor sade var tionde skola blankt nej till elever med funktionsnedsättning trots att de först sagt att det fanns plats.⁵²

Drivkrafter

Kraven på kostnadseffektivitet har ökat inom skolan. Sedan avregleringen på den svenska skolmarknaden år 1992 har antalet friskolor ökat markant. Det har inneburit en ökad möjlighet att välja bort elever.⁵³ Att kommunerna tog över huvudansvaret från staten i början på 90-talet har skapat stora skillnader mellan skolor i olika kommuner och troligen drivit på utvecklingen med fler friskolor.

Säker/osäker

Trenden är säker.

Konsekvenser

När barn i behov av särskilt stöd inte får det stöd de behöver leder det till sämre förutsättningar för att lyckas i skolan och senare i arbetslivet.

Inskrivning i särskolor kan leda till att dessa elever får en lägre utbildningsnivå. Det leder i sin tur till svårigheter att gå från skola till arbetsliv.

3.8 Ökad andel äldre i den svenska befolkningen

Beskrivning

Andelen äldre i den svenska befolkningen ökar. Många når pensionsålder och lämnar arbetslivet de närmaste åren.

---

⁵⁰ Skolverket Lägesbedömning 2008 Dnr 2008:806

⁵¹ Arbetsmarknadsstyrelsen och SCB Funktionshindrades situation på arbetsmarknaden – 4:e kvartalet 2006 nr 2007:2

⁵² Sveriges radio 2008-10-23, Friskolor avvisar funktionshindrade, www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?Artikel=2394734

⁵³ Riksförbundet för Rörelsehindrade barn och ungdomar (RBU) pressmeddelande 2008-10-24

Exempel

Från 2008 och fem år framåt ökar åldersgruppen 65–69 år med i genomsnitt 25 000 per år. Den närmaste tioårsperioden är det de yngre äldre, 65-79 år, som ökar mest medan de som är 80 år och äldre, endast ökar marginellt. Kvinnornas dominans bland de allra äldsta i befolkningen minskar enligt prognosen.⁵⁴

Drivkrafter

De stora kullarna födda på 1940-talet påverkar utvecklingen.⁵⁵ Högre levnadsstandard, bättre vård där allt fler sjukdomar kan botas är drivkrafter.

Säker/osäker

Trenden är säker.

Konsekvenser

Med ökad andel äldre i befolkningen ökar andelen personer som lever med en funktionsnedsättning. Eftersom kvinnor har längre medellivslängd än män leder det till att fler kvinnor förvärvar en funktionsnedsättning.

Fler äldre med funktionsnedsättning kan innebära att äldrepolitiken fokuserar mer på generell tillgänglighet. En risk är att tillgänglighetsfrågor som inte rör äldre, såsom skola och arbetsmarknad, glöms bort.

Fler äldre med funktionsnedsättning kan också öka erkännandet för funktionshinderperspektivet. Äldre blir en allt starkare grupp, både inom politiken och som konsumenter. Om fler äldre anser att tillgänglighet är viktigt kan det leda till att tillgängliga produkter och tjänster ökar.

3.9 Ökad privatisering av offentliga verksamheter

Beskrivning

Staten, kommuner och landsting har under det senaste decenniet privatiserat verksamheter som tidigare drevs i offentlig regi. Genom försäljning av olika kommunala verksamheter finns fler aktörer i kommuner och landsting, exempelvis börsnoterade vårdföretag, kommunala bolag och kooperativ.

---

⁵⁴ SCB, pressmeddelande 2008-05-29, Sveriges framtida befolkning

⁵⁵ SCB, Befolkning efter ålder och kön, 2003

Exempel

Med skolmarknadens avreglering har antalet privata alternativ, så kallade friskolor, ökat.

Regeringen har gett Arbetsförmedlingen i uppdrag att mer aktivt anlita kompletterande aktörer till de offentliga.⁵⁶ Vidare vill regeringen uppmuntra sociala företag som ett komplement till offentliga insatser för människor som har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden, exempelvis personer med funktionsnedsättning.⁵⁷

Under 2007 upphörde stopplagen, vilket innebär att privata bolag kan driva sjukhusvård i Sverige.⁵⁸ Lagen om valfrihetssystem (LOV), som börjar gälla från 2009 är ytterligare ett exempel på försök att underlätta privatisering av offentlig verksamhet och låta privata företag konkurrera med offentlig verksamhet.⁵⁹

Drivkrafter

Ökade krav på effektivitet och en politisk vilja som är positiv till privatiseringar och alternativa driftsformer.

Säker/osäker

Trenden är säker. Mycket talar för att privatisering är en ihållande trend, åtminstone på kortare sikt.

Konsekvenser

Ökad privatisering kan få både positiva och negativa konsekvenser för handikappolitiken och för personer med funktionsnedsättning. Där valmöjligheterna blir fler skapas större möjligheter att hitta alternativ som passar individuella önskemål. Om inte krav på tillgänglighet finns med i en ökad privatisering finns risken att personer med funktionsnedsättning exkluderas.

3.10 Fortsatta skillnader i levnadsvillkor mellan personer med funktionsnedsättning och övriga befolkningen

Beskrivning

Skillnaderna i levnadsförhållanden mellan personer med

---

⁵⁶ En reformerad sjukprocess för ökad återgång i arbete, proposition 2007/08:136

⁵⁷ Riksdagen, motion till riksdagen 2007/08: N367 Främjande av sociala företag på arbetsmarknaden

⁵⁸ Socialdepartementet, pressmeddelande 2007-02-22, Mångfald - nyckeln till framtidens hälso- och sjukvård

⁵⁹ Socialdepartementet, pressmeddelande 2008-08-21, En frihetsreform för äldre

funktionsnedsättning och övriga befolkningen fortsätter.

Exempel

Det är tio gånger vanligare med dålig hälsa bland personer med funktionsnedsättning jämfört med övriga befolkningen. Personer med funktionsnedsättning har sämre bostäder, lägre utbildning, sämre ekonomi och högre arbetslöshet än befolkningen i övrigt.⁶⁰ Personer med funktionsnedsättning deltar mindre i kulturlivet och är mer isolerade än den övriga befolkningen.⁶¹

Det råder ett allt hårdare klimat på arbetsmarknaden för personer som har olika typer av funktionsnedsättningar och nedsatt arbetsförmåga.⁶²

Skillnaden mellan de med låg respektive hög inkomst har ökat.⁶³ Det finns skillnader i hälsa beroende på födelseland.⁶⁴

Personer som drabbats av schizofreni har numera en mycket högre risk att dö i förtid än genomsnittsbefolkningen. Dödligheten bland de schizofrenisjuka har ökat kraftigt sedan 1970-talet. Personer under 65 år med schizofreni har åtta gånger högre sannolikhet att dö i förtid än hos den övriga befolkningen. Ökningen har varit starkast från 1990-talet och framåt.⁶⁵

Drivkrafter

Ökade krav på att individen ska ta eget ansvar för sin livssituation, en hårdare arbetsmarknad. Generellt ökad segregation i samhället.

Säker/osäker

Trenden är osäker. Sett i ett långsiktigt historiskt perspektiv har personer med funktionsnedsättning förbättrat sina levnadsvillkor. Osäkerheten ligger i huruvida samhället utvecklas i en riktning som gör att skillnaderna i levnadsvillkor kommer att fortsätta de närmaste åren.

Konsekvenser

Om skillnaderna i levnadsvillkor mellan personer med funktionsnedsättning och övriga befolkningen fortsätter så leder det

---

⁶⁰ Folkhälsoinstitutet, Hälsa på lika villkor, Hälsa och livsvillkor bland personer med funktionsnedsättning

⁶¹ Handikappförbundens handlingsprogram i FoU-frågor, www.hso.se

⁶² Riksrevisionen, Utanförskap på arbetsmarknaden Funktionshindrade med nedsatt arbetsförmåga RiR 2007:24

⁶³ SCB pressmeddelande 2008-10-23, Hushållens ekonomi – preliminär version 2007: Rekordstor ökning av hushållens inkomster

⁶⁴ Folkhälsoinstitutet, Födelselandets betydelse - om hälsan hos olika invandrargrupper i Sverige, 2002

⁶⁵ Dagens Nyheter (DN) publicerad 2008-05-27 Många med schizofreni dör i ensamhet

till marginalisering och skillnaderna inom ”gruppen” personer med funktionsnedsättning riskerar att öka, även faktorer som kön och etnicitet påverkar risken för marginalisering om utsatta grupper blir allt mer utsatta.

4. Utmaningar för handikappolitiken

Utifrån trendernas konsekvenser har Handisam identifierat utmaningar för handikappolitiken de närmaste två till fem åren.

4.1 Utmaningar av fortsatt IT-utveckling

IT integreras allt mer i vår vardag och tekniken har fått allt större roll i samhället.

Utmaningar är att

- ta tillvara teknikens möjligheter till delaktighet och självständighet
- utforma tekniska lösningar för att passa alla
- bevara och skapa flera alternativa sätt att använda sig av service och tjänster, exempelvis genom personlig service, telefontjänster och Internet.

4.2 Utmaningar av ökade juridiska krav på tillgänglighet

Antalet lagar och regler som är kopplade till tillgänglighet blir fler.

Utmaningar är att

- sprida kunskap och visa på vinsterna med tillgänglighet
- sprida kunskap om lagar och regler som rör tillgänglighet
- utveckla metoder för uppföljning och tillsyn av lagar och regler som rör tillgänglighet.

4.3 Utmaningar av ökat fokus på frågor kring mänskliga rättigheter

Frågor om mänskliga rättigheter är mer i fokus.

Utmaningar är att

- förstärka rättighetsperspektivet i handikappolitiska frågor
- se till att frågor som rör rättigheter för personer med funktionsnedsättning blir en självklar del i arbetet med mänskliga rättigheter.

4.4 Utmaningar av fortsatt utanförskap i arbetslivet för personer med funktionsnedsättning

Det finns ett fortsatt utanförskap i arbetslivet.

Utmaningar är att

- lyfta fram vinsterna med mångfald och skapa incitament för arbetsgivare att anställa personer med funktionsnedsättning
- påskynda tillgänglighetsarbetet på arbetsplatser så att bristande tillgänglighet inte blir en orsak till att inte anställa personer med funktionsnedsättning
- arbeta för samverkan mellan olika instanser på arbetsmarknaden
- motverka negativa attityder till att anställa människor med funktionsnedsättning
- utveckla samtliga skolformer så att de tydligt förbereder för arbetsmarknaden.

4.5 Utmaningar av ökade samhällskrav på eget ansvar för sin livssituation

Det ställs allt större krav från samhället och staten om individuellt ansvarstagande.

Utmaningar är att

- utforma system som möjliggör ett aktivt ansvarstagande oavsett funktionsförmåga.

4.6 Utmaningar av fler internationella krav

Sverige styrs alltmer av EG-direktiv och andra internationella standarder och överenskommelser.

Utmaningar är att

- uppmärksamma och ställa krav utifrån de internationella krav som finns
- utveckla metoder för uppföljning och tillsyn av internationella lagar och regler som rör tillgänglighet
- arbeta för att tillgänglighet inkluderas i internationella direktiv och överenskommelser.

4.7 Utmaningar utifrån fortsatta skillnader inom skolan

Det finns fortsatta skillnader inom skolväsendet.

Utmaningar är att

- arbeta för att skolans lokaler, material och undervisning blir tillgängliga för alla samt att elever får möjlighet till det stöd i undervisningen de behöver
- på ett tydligare sätt förbereda elever med funktionsnedsättning för arbetsmarknaden.

4.8 Utmaningar av ökad andel äldre i befolkningen

Andelen äldre i befolkningen ökar.

Utmaningarna är att

- hitta gemensamma nämnare för handikappolitiken och äldrepolitiken
- ta vara på de tillfällen då äldre frågor hamnar i fokus och lyfta fram vikten av att skapa tillgängliga miljöer, produkter och tjänster.

4.9 Utmaningar av ökad privatisering av offentliga verksamheter

Stat, kommuner och landsting har under det senaste decenniet privatiserat verksamheter som tidigare drevs i offentlig regi.

Utmaningarna är att

- följa och stödja den offentliga verksamhetens tillgänglighet oavsett genomförare.

4.10 Utmaningar av fortsatta skillnader i levnadsförhållanden mellan personer med funktionsnedsättning och övrig befolkning

Det finns skillnader i levnadsförhållanden mellan personer med funktionsnedsättning och övriga befolkningen.

Utmaningar är att

- öka kunskapen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning
- informera personer med funktionsnedsättning om sina rättigheter
- arbeta för att elever med funktionsnedsättning inkluderas i det allmänna utbildningssystemet fullt ut
- ställa krav, lyfta fram vinsterna med mångfald och skapa incitament för att arbetsgivare ska anställa personer med funktionsnedsättning
- få fler aktörer att arbeta med tillgänglighet.

5. Prioriterade utmaningar

Handisam anser att ett antal utmaningar bör prioriteras.

De områden som de största utmaningarna finns inom är

- ojämlikhet
- ekonomiska incitament
- äldrefrågor
- arbetsmarknad och utbildning
- ny teknik.

Nedan beskrivs vilka utmaningar Handisam tycker bör prioriteras inom de olika områdena.

Ojämlikhet

- förstärka rättighetsperspektivet i handikappolitiska frågor
- öka kunskapen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

Ekonomiska incitament

- lyfta fram vinsterna med mångfald och skapa incitament för arbetsgivare att anställa personer med funktionsnedsättning.

Äldrefrågor

- ta vara på de tillfällen då äldrefrågor hamnar i fokus och lyfta fram vikten av att skapa tillgängliga miljöer, produkter och tjänster.

Arbetsmarknad och utbildning

- arbeta för att skolans lokaler, material och undervisning blir tillgänglig för alla samt att elever får möjlighet till det stöd i undervisningen de behöver
- på ett tydligare sätt förbereda elever med funktionsnedsättning för arbetsmarknaden
- påskynda tillgänglighetsarbetet på arbetsplatser så att bristande tillgänglighet inte blir en orsak till att inte anställa personer med funktionsnedsättning.

Ny teknik

- ta tillvara teknikens möjligheter till delaktighet och självständighet.

6. Källor

Skriftliga källor

Arbetsförmedlingens statistik, indikatorer på handikappolitisk utveckling, Handisam webbplats

www.handisam.se/Tpl/StatisticTransitPage_1415.aspx

Arbetsmarknadsstyrelsen och SCB Funktionshindrades situation på arbetsmarknaden – 4:e kvartalet 2006 nr 2007:2

Boverket

www.boverket.se/templates/Page.aspx?id=3349&epslanguage=SV

Dagens Nyheter (DN) publicerad 2008-05-27 Många med schizofreni dör i ensamhet

Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige

www.mrdelegationen.se

EU-kommissionen, Direktiv 2000/78/EG av den 27 november 2000 om inrättande av en allmän ram för likabehandling, Rättsligt meddelande,

www.europa.eu/scadplus

EU-kommissionen, Direktiv 2006/1107/EG om rättigheter i samband med flygresor för personer med funktionsnedsättning. Rättsligt meddelande, www.europa.eu/scadplus

EU-kommissionen, Direktiv 2007/1371/EG Rättigheter och skyldigheter för tågresenärer

http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/sv/oj/2007/l_315/l_31520071203sv00140041.pdf

EU-kommissionen, Mandat 420

http://ec.europa.eu/enterprise/standards_policy/action_plan/doc/mandate_m420en.pdf

European Committee for Standardization,

www.cen.eu/cenorm/aboutus/index.asp

Folkhälsoinstitutet, Hälsa på lika villkor, Hälsa och livsvillkor bland personer med funktionsnedsättning

Folkhälsoinstitutet, Födelselandets betydelse - om hälsan hos olika invandrargrupper i Sverige, 2002

Handikappombudsmannen www.ho.se/Tpl/NewsPage_1118.aspx

Handikappförbundens handlingsprogram i FoU-frågor, www.hso.se

Integration och jämställdhetsdepartementet, En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna Skr. 2001/02:83

Integration och jämställdhetsdepartementet pressmeddelande 2008-06-18 Bristande tillgänglighet som en form av diskriminering utreds

Justitiedepartementet, En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna 2006-2009, Skr. 2005/06:95

Järnvägsstyrelsen TSD Tillgänglighet för funktionshindrade
www.jarnvagsstyrelsen.se/dokument/TSD/Svenska/TSD-Hoghastighet-och-Konventionell-Handikapp-lagtext-samt-teknisktext-2007-12-21.pdf

Läkemedelsverket
www.lakemedelsverket.se/upload/F%C3%B6retag/Humanl%C3%A4kemedel/Blindskrift-Artikel-56a-direktiv-200183EG.pdf

Länsstyrelsernas antidiskrimineringsstrategi Dnr:851-16718-05

Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (HomO) www.homo.se/o.o.i.s/4042

Premiepensionsmyndighetens webbplats

Socialdepartementet pressmeddelande 2008-10-24 Regeringen föreslår vårdval i hela landet

Riksdagen Beslut i korthet 2008 -11-13 Mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning

Riksdagen, En reformerad sjukprocess för ökad återgång i arbete, proposition 2007/08:136

Riksdagen, motion till riksdagen 2007/08: N367 Främjande av sociala företag på arbetsmarknaden

Riksförbundet för Rörelsehindrade barn och ungdomar (RBU) pressmeddelande 2008-10-24

Riksrevisionen, Utanförskap på arbetsmarknaden Funktionshindrade med nedsatt arbetsförmåga RiR 2007:24

SCB, Befolkning efter ålder och kön, 2003

SCB pressmeddelande 2008-10-17, IT bland individer

SCB pressmeddelande 2008-10-23, Hushållens ekonomi – preliminär version 2007: Rekordstor ökning av hushållens inkomster

SCB, Privatpersoners användning av datorer och Internet 2007

SCB, På tal om utbildning 2008

SCB, pressmeddelande 2008-05-29, Sveriges framtida befolkning

Skolverket, Lägesbedömning 2008 Dnr 2008:806

Skolverket, Tio år efter förskolereformen 08:1053

Socialdepartementet, pressmeddelande 2008-08-21, En frihetsreform för äldre

Socialdepartementet, pressmeddelande 2007-02-22, Mångfald - nyckeln till framtidens hälso- och sjukvård

Socialdepartementet och Frittvalutredningen, LOV att välja - Lag Om Valfrihetssystem SOU 2008:15

Socialdepartementet, FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, DS 2008:23 och pressmeddelande 2008-04-01 Sverige kan tillträda FN-konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning

Socialstyrelsen, Daglig verksamhet enligt LSS – en kartläggning art Nr 2008-131-22

Socialstyrelsen, Insatser och stöd till personer med funktionsnedsättning, Lägesrapport 2007, 2008-131-4

Specialpedagogiska institutet Mot en inkluderande skola? Skolledares syn på specialpedagogiska insatser En jämförande studie 1996 och 2006 Best nr 52

Svenska kraftnät www.svk.se/Marknadsstod/El/Forfattningar

Sveriges kommuner och landsting (SKL) Öppna jämförelser av offentlig verksamhet www.skl.se/artikel.asp?C=6089&A=46674

Sveriges radio 2008-10-23, Friskolor avvisar funktionshindrade www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?Artikel=2394734

TCO, Jakten på superarbetskraften nr 16 2005

Telepriskollen www.telepriskollen.se/Startsida.aspx

W3C:s (World Wide Web Consortium) webbplats

World Internet Institute, Svenskarna och Internet 2007 publicerad 071105

Muntliga källor

Intervju med Lars Asplund 2008-05-12 Intelligenta blindkäppar och så kallade ”exo-skelett” är exempel på teknik som redan finns som kan hjälpa funktionshindrade

Intervju med Bodil Umegård, utredare vid välfärdsenheten, Kommunal

Intervjuer med Stefan Carlén, chefsekonom Handelsanställdas förbund, Håkan Eriksson, utredare, Näringspolitiska avdelningen, Almega och Stefan Fölster, chefsekonom, Svenskt Näringsliv

Handisam

Arenavägen 63

121 77 Johanneshov

E-post info@handisam.se

Telefon 08-600 84 00

Fax 08-600 84 99